

Entre el delictes i la veritat. La indagació judicial al tribunal episcopal gironí (segles XIII-XV)

Sergi Rexach Camps
Universitat de Lleida

Segons el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, el crim es defineix com “la violació greu de la llei moral, que en dret constitueix una infracció punible de caràcter greu”; d'altra banda, en el Diccionario Panhispánico del Español Jurídico es defineix criminal com a “*autor o sujeto activo de un crimen.*” Així doncs, el crim és una realitat inherent a la pròpia civilització i a la condició humana, un fenomen transversal que trobem en tots els nivells i grups socials. Per naturalesa, l'acte criminal necessita de dos parts antagoniques, és a dir, l'existència de les mateixes és *conditio sine qua non* per a l'acte criminal: el propi criminal, subjecte actiu i perpetrador de l'acte, i la víctima, subjecte passiu del delictes. Al llarg dels mil·lennis i segles, la percepció dels actes considerats criminals ha anat variant –per exemple, podem pensar en com ha canviat la percepció dels crims per blasfèmia, concubinatge o homosexualitat–, tot i que sempre es fa servir una mateixa premissa: aquella acció que trenca i atempta contra la pau i ordre social establert. Per consegüent, la societat, a través de les seves institucions i autoritats, independentment del moment històric, han desenvolupat mecanismes, tant jurídics com punitius, per lluitar contra aquesta realitat.

Una d'aquestes autoritats, pal de paller de la societat medieval, és l'Església, la qual, des de la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident, va esdevenir la institució universal a tot l'occident cristià, que més enllà de la seva autoritat espiritual, s'anà forjant progressivament com un poder terrenal més. Des del punt de vista jurídic i judicial, podem considerar el punt de partida ja l'any 380 amb l'Edicte de Tessalònica promulgat per l'emperador Teodosi, a partir del qual el cristianisme va esdevenir la religió oficial de l'Imperi, amb uns primers passos el 313 amb la promulgació de l'Edicte de Milà per part de l'emperador Constantí, que va començar a aplanar el terreny per l'establiment del fur eclesiàstic. D'aquesta manera, amb la oficialitat del cristianisme dins l'imperi, s'instituí de manera oficial el fur eclesiàstic al qual estaven sotmesos els homes i dones de Déu; entre d'altres privilegis, s'establí que aquests estaven sols i únicament sotmesos a la jurisdicció eclesiàstica, al seu dret –el dret canònic– i als seus propis tribunals. Així doncs, l'Església, des del segle IV, anà forjant un sistema de justícia propi, més o menys vinculat al sistema secular i als seus poders, i que a partir del segle XI, però sobretot durant els segles XII i XIII, viurà un enorme desenvolupament gràcies a la compilació, homogeneïtzació i universalització del dret canònic, molt vinculat al sorgiment de les universitats medievals,¹ i a l'estructuració d'un sistema judicial a nivell diocesà basat i centralitzat en el tribunal episcopal (Rexach Camps, 57-60).

Tanmateix, actualment els estudis historiogràfics sobre la justícia i els tribunals eclesiàstics d'àmbit episcopal durant l'edat mitjana, dins i fora del territori de la Corona d'Aragó, són pràcticament inexistents, i majoritàriament els historiadors han centrat l'atenció fins al moment en la justícia secular i, des del punt de vista de l'Església, a la justícia pontificia. En referència a aquest àmbit diocesà més local, cal posar en relleu alguns estudis, com el llibre de Lorenzo Tanzini *Una Chiesa a giudizio: i tribunali vescovili nella Toscana del Trecento* (2020), en el qual l'autor fa un recorregut pels diferents elements dels diferents tribunals episcopals de la Toscana al segle XIV;

¹ Sobre l'evolució i desenvolupament del dret canònic medieval a partir del segle XI, vegeu: Álvarez de las Asturias; Rexach Camps, 57-60.

seguint la mateixa línia, però des d'una visió més propera a la història econòmica, l'estudi de Ezio Claudio *La giustizia del vescovo. Società, economia e Chiesa cittadina ad Astri tra XIII e XIV secolo* (2014); també cal destacar l'obra d'Élisabeth Lusset *Crime, châtiment et grâce dans les monastères au Moyen Âge (XIIe-XVe siècle)* (2017), en què l'autora ens brinda un acurat estudi envers la criminalitat dins els monestirs i les seves conseqüències, focalitzat en l'Anglaterra i França del segle XIII; i, finalment, l'estudi monogràfic de cas de Sergi Rexach Camps *Els monjos del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i la justícia: crònica d'un assassinat fallit (1353)* (2022), el qual obre una primera escaleta en la recerca i coneixement envers el funcionament de la justícia i tribunals episcopals al nostre territori.

Així doncs, al llarg de les properes pàgines s'analitzarà com actuava i procedia el tribunal episcopal de Girona en la instrucció de les causes penals per tal d'arribar a esclarir, fins allà on sigui possible, la veracitat dels fets ocorreguts i jutjats posant en relleu els diversos mecanismes emparats per l'autoritat episcopal per tal de conduir una investigació criminal: des de la denúncia inicial fins a l'obtenció de testimonis mitjançant interrogatoris i, en alguns casos, les proves presentades per les parts.

Per fer-ho s'analitzaran diferents processos penals, específicament causes criminals de naturalesa violenta, conservats en el fons de Processos Medievals, Sèrie General, de l'Arxiu Diocesà de Girona, el qual comprèn documentació judicial de la cúria del bisbe de Girona des dels anys 80 del segle XIII fins a 1500. Tanmateix, abans d'entrar en la matèria del present article, és interessant mostrar el contingut de les causes criminals contingudes en el fons que acabem de mencionar.

El fons Processos Medievals, Sèrie General, està compost per un total de 712 registres, compresos entre l'últim quart del segle XIII, en una causa d'apel·lació per la restitució de l'illa de Formentera, fins a 1500 en un procés de dispensa d'impediment de parentiu espiritual per un matrimoni entre veïns d'Ultramort. D'aquests poc més de 700 processos, en computem un centenar (14%) que corresponen a causes criminals, majoritàriament, en tant que tribunal eclesiàstic, en contra de clergues, tots ells homes.

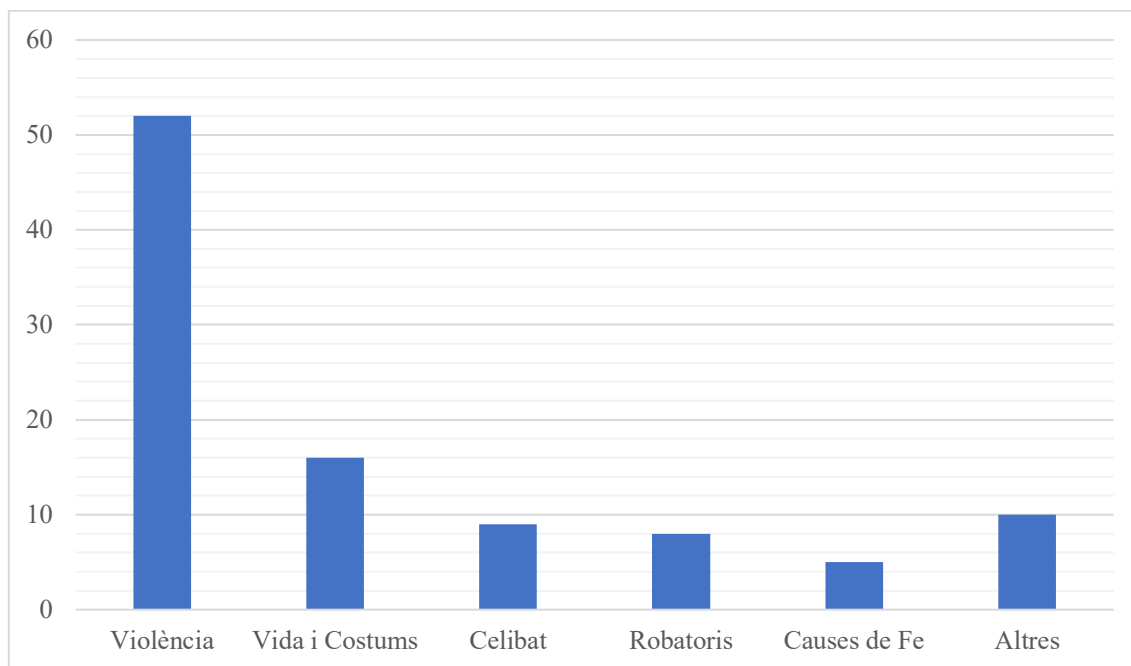

Fig 1. Processos Criminals (ADG)

Com es percep del gràfic, més de la meitat de les causes criminals, concretament el 52%, corresponen a processos incoats per violència: agressions, homicidis, assassinats; la segueixen les causes relacionades amb la vida i les costums clericals, que representen un 16%, i de celibat i vida sexual, un 9%. La violència, juntament amb els robatoris, el 8% de les causes, constitueixen un aspecte molt present en la quotidianitat de la clerecia que, a parer nostre, no ha estat suficientment considerat pels estudis en la matèria.

Cal tenir en compte, però, que la imatge que ens donen els processos conservats és parcial respecte de la realitat criminal medieval, ja que l'anàlisi del *Libri Impositorum Poenarum*, el registre de sentències, deixa palès que l'autoritat judicial episcopal, representada ja a mitjans del segle XIV per l'oficial del bisbe que actuava com a instructor i fiscal, acostumava a optar per la via administrativa per aquelles causes que concernien a homes i dones de Déu, assegurant així la major discrecionalitat possible.

En aquesta discrecionalitat i, per consegüent, secretisme, trobem part de l'essència de la justícia eclesiàstica, ja que en tant que en la majoria de les causes l'acusat, la persona que va cometre l'acte criminal, és un clergue o un religiós, s'espera d'ell una exemplaritat envers la resta de la societat (Rexach Camps, 60) i, per tant, les faltes que cometien, i sobretot aquelles de caràcter criminal, s'havien de mantenir, en la mesura del possible, en secret.

El procediment judicial

Abans d'entrar a veure els mecanismes que portaven a l'autoritat judicial a conèixer la veritat dels fets jutjats, és necessari fer un breu esment a les diverses fases processals en una causa de naturalesa criminal.

El primer que cal posar en relleu és que el tribunal episcopal, de naturalesa eclesiàstica, era unipersonal, sota autoritat única del bisbe. No obstant això, el primat episcopal es mantenia sempre en un segon pla i delegava les seves funcions d'instrucció i judicials, a excepció quasi sempre de la sentència, a la figura de l'oficial. Aquest càrrec va ser instaurat pel papa Inocenci IV l'any 1264 a la decretal *Romana Ecclesia*, en la qual reconeix la potestat de jutge ordinari dins l'Església (Ramos Merino, 133) però sense exigir-ne la constitució a totes les diòcesis. Comencem a documentar com aquest càrrec ja duu a terme aquestes funcions en les causes criminals gironines durant les primeres dècades del segle XIV, anys en què veiem com progressivament la figura de l'oficial s'anà instaurant a la cúria episcopal de Girona.

A partir del segle XII, amb el sorgiment de les universitats, les autoritats civils i eclesiàstiques, en especial en l'àmbit diocesà, començaren a envoltar-se d'administradors i clergues, i van demandar que els que formaven l'aparell burocràtic episcopal estiguessin alfabetitzats i educats no només en arts, sinó també en dret civil i canònic (Black, 379). Conseqüentment, al llarg d'aquest segle XIV, i com a resultat del sorgiment dels estudis universitaris dels segles precedents, la figura de l'oficial, amb competències judicials, s'anà especialitzant i es nomenaren per a aquest ofici a clergues amb formació jurídica (Rexach Camps, 55).

Així doncs, un cop l'autoritat judicial, que en primera instància era el bisbe o l'oficial, era coneixedora que dins la diòcesi s'havia comès un fet delictiu per part d'un dels seus membres, ja fos a través d'una denúncia *–promovens inquisitionem–* o *ex officio*, es donava inici a la causa. A partir d'aquest moment, l'oficial, exercint la funció de procurador fiscal, es constituïa com a part principal de l'acusació, relegant al denunciador, si era el cas, a un segon pla, com un testimoni més. (Torras i Serra, 377).

En aquest punt, un cop oberta la causa penal, l'autoritat judicial competent donava inici al que es coneix com a *inquisitio* o fase d'ofensa, aquella que actualment coneixem com a instrucció, i en la qual el jutge tenia la tasca de provar el delicte. Cal tenir en compte, però, que, en la mesura del possible, aquest estadi era secret, en tant que es

podia donar que l'acusat fos completament desconexedor del fet que estava essent investigat i per quins càrrecs. Així mateix, pel que fa als processos medievals de naturalesa penal i de caire violent que han perdurat a l'Arxiu Diocesà de Girona, que generalment ens han arribat incomplets, en la major part d'ells conservem aquesta fase processal o un fragment de la mateixa.

En canvi, no disposem de tants exemples del proper pas, és a dir, la fase de defensa, que s'iniciava en el moment en què el jutge instructor considerava que ja tenia proves suficients i una acusació prou sòlida contra el presumpte criminal, al qual se li feien públics els càrrecs que requeien sobre la seva persona, que en els casos més greus ja podia trobar-se empresonat preventivament. Així doncs, un cop coneguda per totes les parts l'acusació, tal com indica aquest estadi processal, l'acusat donava el seu testimoni respecte dels fets pels quals se l'acusava i els seus procuradors podien aportar, en un seguit de sessions on intervenien ambdues parts, testimonis i proves de descàrrec o presentar recurs i apel·lacions contra aquelles recopilades durant la instrucció. Altrament, també es podia donar la casuística que durant el procediment instructor no hagués estat possible fonamentar i estructurar una acusació sòlida contra el denunciat o sospitós; en aquest cas, la causa es tancaria declarant l'absolució o no culpabilitat de l'investigat, inclús sense necessitat de la seva participació directa.

Finalment, tot procés judicial acaba amb la sentència, condemnatòria o absolutòria, la qual, tot i que la causa hagués estat dirigida per l'oficial episcopal o un clergue delegat pel bisbe, era dictada directament pel primat episcopal en les seves funcions de jutge. La sentència generalment no la trobem transcrita ni noticiada en el manuscrit processal i, si hi consta, acostuma a ser en casos d'absolució o, en menor mesura, els casos més greus.

Els mecanismes per arribar a la veritat

Així doncs, un cop vista breument l'estructura i desenvolupament d'una causa judicial penal en el tribunal episcopal, ja podem passar a parlar individualment sobre cada un dels principals mecanismes als quals recorria l'autoritat judicial per arribar a estructurar l'acusació i, per consegüent, intentar arribar a la veritat dels fets jutjats.

El primer pas és tenir coneixement dels fets ocorreguts i el presumpte acte criminal, i això només és possible a través de la denúncia o d'informacions rebudes per part de clergues i rectors de les diferents parròquies o visites que hi feia el bisbe o un delegat seu. Si ens centrem en la denúncia *–promovens inquisitionem–*, iniciació molt comuna en causes per violència i sang, aquesta generalment era presentada per la pròpia víctima, en cas que no hagués quedat greument ferida o hagués mort, o per un familiar o persona propera a la mateixa.

Contràriament al que succeïa en els tribunals seculars gironins i al que es dicta en els Costums de Girona, on s'establí un termini de 10 dies posteriors als fets criminosos per ser denunciats (Rexach Camps, 61), quan es tracta de la justícia episcopal no tenim constància que la presentació de la denúncia estigués sotmesa a cap termini, ja que trobem causes en què es jutgen fets ocorreguts mesos o anys abans. Un exemple d'això és el Procés número 5 del fons de Processos Medievals, en el que entre 1299 i 1301 es jutja Arnau de Juvinyà, clergue de Girona, per una doble agressió, una d'elles amb resultat de mort, a un veí de Vilobí d'Onyar i a un de Banyuls a la localitat de Vilobí d'Onyar a finals de juny de 1297.

Per regla general, no trobem les denúncies en l'instrument o registre original, cèdula o registre adjuntades en el manuscrit processal, sinó que acostumen a estar transcrits, amb la capçalera que les introdueix o directament noticiades i referides indirectament en l'obertura de la causa.

Cum esset denunciatum venerabili et discreto domino Raimundo Porcelli, officiali domini episcopi Gerundensis, quod Berengarius Colelli de Macianeto, clericus tonsuratus, die lunae proxime preterita percusserat graviter Guilelma, uxorem Arnalid Medici, de Mecianeto, pluribus vicibus.²

Un exemple també és el procés de 1317 per la mort violenta de Jaume Moner, veí de Verges, després d'haver estat ferit greument amb una ballesta a la cama i al cap per part de Bernat Batlle, sacrista de Verges, Jaume Martí i Pericó Pere, laics. En aquest cas, és el fill de la víctima, Guillem Gerard, de Castelló d'Empúries, que denuncià, no sabem quan i davant de quina autoritat, ja que no disposem de la transcripció al manuscrit de la denúncia, sinó que es noticia dins el llistat de capítols de l'acusació.

Cum publice utile sic ne crimina remaneant impunita [ex] denunciando proponit Geraldus Geraldus, filius Iacobi Monerii de Virgibus condam, quod Bernardi Baiuli, sacrista et clericus de Virgibus, est graviter diffamarii apud bones et graves [ind...], quod ipse similiter cum Iacobo Martini et Pericho Petri de Palacio [... vulneravit et interfecunt] dictum Iacobum Moneri iuxta molendinum [Raimundi de Cortada].³

Així mateix, en aquest fragment es pot entendre de manera molt clara una qüestió molt rellevant en l'àmbit judicial medieval, les jurisdiccions. En aquesta denúncia i posterior causa al tribunal episcopal, tot i que hi ha tres individus implicats en els fets, el bisbe, que delega en Hug de Cruïlles, abat de l'església de Sant Feliu de Girona, només té potestat per jutjar el clergue, ja que gaudeix del fur eclesiàstic; en canvi, els altres dos presumptes implicats, Jaume Martí i Pericó Pere, laics, foren jutjats per la justícia secular, en mans del comte d'Empúries.

Tanmateix, al llarg de la instrucció de la causa, es pot donar que el jutge instructor doni la possibilitat a potencials interessats a formar part de l'acusació a la causa i que, en primer lloc, se'ls informi de tal i, després, puguin comparèixer davant el jutge per poder exposar i denunciar allò que considerin envers l'investigat.

Et preterea etiam iamdictis officialis scripsit clericis ecclesie de Pavo per quasdam alias suas literas in hunc modum:
Poncius Alberti, presbiter de capitulo ecclesie et officialis domini episcopi Gerundensis, dilectis in Christo, clericis ecclesie de Pavo, salutem in Domino. Cum nos inquiramus et inquirere intendamus contra Poncium de Ruppe, clericum, filium Poncii de Ruppe, de Lanciano, quaestione tenemus carcere domini episcopi mancipatum. Et nos etiam [certificare] volumus utrum predictus Poncius de Ruppe culpabilis fuerit de morte Bernardi Vives, condam, de Pavo, clerico. Mandamus vobis in [virtute] obediencie et sub pena excommunicationis [quatenus] predicta significantes a na Vives, matri predicti Bernardi Vives, et Cecilie, sorori iamdicti Bernardi, parrochianis vestris, et aliis quibuscumque quos negotium ipsum tangat seu tangere videatur, asigneris eisdem vice nostra videlicet primam die lune post instantis festum beati Thome, ad [quaestiona Geralde comparerat] coram nobis parati proponere, hostendere et denunciare quicquid voluerint et de iure poterint contra ipsum, ipsumque etiam, si voverint, accusare ac super eisdem faceri quod iustum fuerit atque decens alioquin significetis eis [pro certo] quod, exeunte super permissio, in quantum de iure fuerit procedemus, eorum absentia non obstante et contumacia exigente.

² Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Processos Medievals, 106, f. 1r.

³ ADG, Processos Medievals, 25, f. 2v.

Reddite latori presentes per vos in signum mandati completi subscriptas aut sigillo proprio sigillatas. Datum Gerunde, XVI Kalendas ianuarii anno Domini M^o CCC^o octavo.⁴

Una vegada l'autoritat judicial ja era coneixedora dels fets, a través de denúncia o per difamació pública, els interrogatoris als testimonis, entre els quals hi podia haver la pròpia víctima o denunciant, era el principal i més explotat mecanisme per arribar a la veritat dels fets ocorreguts i esdevenia la prova principal de tot procés penal. En aquest sentit, el conjunt de les testificals acostumen a ocupar la major part dels diversos manuscrits processals que s'han conservat fins als nostres dies; és més, aquells que només ens han arribat de forma fragmentada, incomplets, acostumen a ser els interrogatoris, possiblement a causa del seu pes en la causa penal, ja que componen l'indici essencial.

En primer lloc, per poder ser interrogat com a testimoni s'havia de ser coneixedor, preferiblement directe, o indirectament –per exemple, haver-ho sentit dir a una tercera persona o per la *fama publica*, haver-ho vist de lluny, haver escoltat quelcom o haver vist passar a algú– dels fets que es jutjaven. Certament, en l'àmbit de la justícia eclesiàstica no tenim constància, per ara, que per declarar com a testimoni s'haguessin de complir uns requisits concrets, contràriament al que sí que succeeix en els tribunals seculars, on els declarants havien de gaudir de capacitat jurídica legal: ser majors de catorze anys, ser coneixedors directes dels fets jutjats i no ser familiar directa de cap de les parts interessades (Rexach Camps, 70). Tanmateix, en el casos aquí estudiats, veiem clarament com aquestes condicions no sempre se seguien. Tot i no tenir constància de les edats dels interrogats, tot ens porta a penar que tots ells són adulta, però pel contrari, si que testimoniem declarants que són familiars directes d'alguna de les parts, principalment de l'acusació, i d'altres que no coneixen directament els fets jutjats, sinó que pel que han sentit dir –*audivit*– o per la *fama publica*.

En aquest punt, la pregunta que ens surgeix és: com es duïen a terme aquests interrogatoris? El primer pas consistia en l'elaboració del capítols o articles. Aquests es poden definir com els diferents ítems o punts sobre els quals s'estructurarà i procedirà en l'interrogatori.

I. Intendit inquirere ex officio suo Guilelmus de Socarrats, sancti Felice Gerunde canonicus, in hac parte dictum gerundem episcopi vicesgerens, quod hoc anno mense iulii quadam mulier vocata n'Oliva fuit enormiter percussa et verberata in loco et villa de Letone.

III. Item, quod ratione predictae verberationis predicta mulier fuit in causa mortis. [...]

XIX(X). Item, quod vadit sepe et sepius cum spatuleriis in aperto et in absconso.⁵

Aquests capítols, que es copiarien en el manuscrit processal a la fase d'ofensa, prèviament als interrogatoris, eren establerts entre l'autoritat judicial que portava la instrucció i, principalment la part afectada, tanmateix, era comú que quan aquests eren molt extensos el jutge instructor, alhora de preparar els interrogatoris en fes una selecció. Així mateix, en la fase de defensa, l'acusat podia presentar els seus propis capítols amb l'objectiu de realitzar interrogatoris de descàrrec o tornar a interrogar algun dels testimonis, inclús podien impugnar-los.

⁴ ADG, Processos Medievals, 16, f. 9rv.

⁵ ADG, Processos Medievals, 66, f. 1r-4r-

Els articles, en el llistat inicial, acostumen a estar numerats; d'aquesta manera, en el moment de redactar les declaracions dels testimonis el notari o escrivà hi feia referència amb el formulisme “*interrogato super primo, IIº, IIIº, IIIº, Vº, VIº et VIIº articulis dixit quod...*”⁶, amb el qual s’anuncia a quins capítols o articles competeix la resposta que el testimoni dona, i evitant així la repetició de cada una de les preguntes.

Cal tenir present, però, que els capítols són una guia pels interrogatoris, són les preguntes que es realitzen al declarant, però al mateix temps són flexibles i l’enquesta es va adaptant segons el seu desenvolupament, integrant noves preguntes i qüestions en el cas que sorgissin i fossin d’interès en la causa. Aquesta flexibilitat permet que la llibertat del declarant també sigui total a l’hora d’explicar el que sap, la qual cosa dona lloc a una heterogeneïtat en l’extensió de les deposicions segons el capítol, en base al coneixement que tingués el testimoni. Només al final, sigui del capítol o bloc o del conjunt de la declaració testimonial, si l’autoritat judicial o l’encarregat de dur a terme l’enquesta volia esclarir algun aspecte de la mateixa, aquest ho preguntava. Sovint aquests aclariments feien referència a la font de la informació, en cas que el testimoni hagués expressat que allò que coneixia ho havia sentit dir, li ho havien dit o, inclús, vist. A això, la resposta del deponent acostumava a ser que no ho recorda, sigui per desconeixement o per evitar la implicació a la causa de terceres persones, encara que només fos com a testimonis.

Item dixit hic testis quod dici audivit ab aliquibus, de quibus non recordatur, in loco de Fuxano quod dictus frater Guillelmus Thome promiserat et promisit dare dicto monacho, postquam dictus prior fuit vulneratus, XL solidos.⁷

En aquest sentit, entre els articles de la fase testifical, hi tenen un pes molt important aquells dedicats a la *fama et vox publica*, ja que com decretà Innocenci III el 1199 a la decretal *Vergentis in senium*, aquesta ja era suficient per iniciar una causa (Bertolin, 137), i per consegüent, per fonamentar una acusació. Per aquesta raó, és recurrent al llarg dels capítols i de les testificals trobar preguntes i referències sobre la fama pública dels diferents actes perceptibles a formar part de la futura acusació.

Item, quod est fama apud Pavum quod idem Bernardus Vives habuerit rem cum muliere post predictum vulnus, sibi [illatum] prius quam moreretur, et quod est fama quod ex hoc mortus fuit.⁸

IX. Item, quod de predictis est fama publica in villa de Letone.⁹

VII. Septimo, quod dictus Petrus erat bone conditionis et sit erat publica vox et fama nisi esset [emensia]. Et sit concludetur quod debet tradi ecclesiastice sepultura.¹⁰

Un cop establerts i designats els capítols o articles, ja s’estava a disposició de realitzar les enquestes per part de l’oficial o la persona delegada per a aquesta tasca, acompanyat d’un notari o escrivà en el cas que no fos aquest mateix qui prengués les declaracions, i que a mitjan del segle XIV ja era propi de la oficialitat. Així doncs, el notari o escrivà, que té un paper purament burocràtic, era l’encarregat d’escriure, en cèdules o esborranys –que en algunes ocasions, anecdòtiques, localitzem adjuntes com a

⁶ ADG, Processos Medievals, 66, f. 37r.

⁷ ADG, Processos Medievals, 274, f. 32r. Procés editat a Rexach Camps, Sergi. *Els monjos del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i la justícia: crònica d’un assassinat fallit (1353)*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2022.

⁸ ADG, Processos Medievals, 16, f. 11v

⁹ ADG, Processos Medievals, 66, f. 2v.

¹⁰ ADG, Processos Medievals, 339, f. 8r

fulls solts al final del manuscrit del procés—, les diverses declaracions que, posteriorment, en un breu espai de temps, eren transcrites en net en el manuscrit del procés o en un quadern que acabaria formant-ne part. Els notaris o escriptors encarregats d'aquesta primera presa escrita i posterior redacció estaven entrenats i tenien la capacitat de prendre apunts de allò que anava succeint i s'anava declarant de manera ràpida per, immediatament després, traslladar-ho al paper, sempre assistits per una memòria molt ben exercitada (Paolin, 186).

De la mateixa manera, en aquesta redacció final de les deposicions, extraordinàriament més detallada i complexa que la minuta inicial, es percep l'essència del procediment *per directe*, és a dir, aquell que resideix en les causes penals aquí estudiades i que estableix que només es pot sentenciar sobre aquells fets provats. Per aquesta raó, i essent l'enquesta una de les proves principals en els processos penals, es busca la major fidelitat possible a la declaració oral feta pel testimoni, amb la presència comuna de fragments ratllats i corregits, encara que la variació hagi sigut mínima, i així evitant també que pugui ser apel·lat. En aquest mateix sentit, un cop finalitzada la declaració del testimoni, aquesta li era llegida perquè la ratifiqués o en fes les apreciacions que considerés.

En el mateix sentit, un altre requeriment o pregunta, de caràcter legal i jurídic, que se li feia a la persona que declarava era el fet de fer-ho imparcialment i sense l'objectiu final de beneficiar cap de les parts. És per això que la major part de les deposicions acaben amb la pregunta de no haver estat subornat ni pressionat per cap de les part en la declaració, ni ser-ne enemic, així com, en alguns casos, menors, també si hi ha consanguinitat o afinitat, de manera que s'assegurava la validesa jurídica de la declaració testimonial.

Interrogato si deponit in predictis instructa docta vel subornata, et dixit quod non. Item interrogato si inimicatur dicto Iohani Oliverii vel ipsum hunc odio, et dixit quod non. Item interrogato si est consanguinam vel affinis dicte Olive, et dixit quod non.¹¹

En tot això es dona la dicotomia idiomàtica, el trasllat de la oralitat al paper. Cal tenir en compte que el redactat final de les deposicions testimonials i del manuscrit de la causa està en llatí, llengua vehicular en l'àmbit juridicoadministratiu medieval, i en estil indirecte; ben al contrari, les diverses etapes i actes del procés, entre elles els interrogatoris, es produïen en català, la llengua parlada i quotidiana de l'època. En aquest sentit, el notari o escrivà hi tenia un paper primordial, ja que havia de tenir els coneixements suficients, tant jurídics com del propi llatí, per tal de, en el moment de la transcripció de les actes, plasmar allò expressat oralment en català, per escrit i en llatí.

Vist com es desenvolupaven els interrogatoris, la pregunta que ara ens surgeix és, de quina manera es procedia a la citació dels testimonis? En primer lloc, cal apuntar que, en el nostre cas d'estudi, no disposem de la transcripció de les cartes de citacions judicials, ja que possiblement estem davant d'una pràctica que podria combinar el missatge oral i l'escrit per part del saig o autoritat religiosa local a l'interessat.

Documentem diverses praxis de citació de testimonis, segons el lloc on aquests es trobaven. En un primer cas, quan la persona a la qual s'havia de citar residia o estava a la mateixa ciutat de Girona, seu de l'episcopat gironí, l'autoritat judicial encarregava al saig entregar, en missatge oral o escrit, la citació judicial a la persona que correspongués, fos al propi acusat per declarar o als testimonis.

¹¹ ADG, Processos Medievals, 66, f. 37r.

Et dictus Simone, iudex virtute predicte, comissionis mandavit citari dictum Raymundus Ferreri in domo sua quam habitare consuevit Gerunde per Perpinianum Bosqui, sagionem curie domini officiali predicti, qui sagio rediens retulit se non invenisse dictum Raymundum, et ideo idem iudex misit dicto Raimundus Ferreri literas citationis apud Matremagnam ubi dicebatur esse in quo loco non fuit repetus secundum quod clericus Matremagne subscripsit in literis antedictis.¹²

Una altra casuística era que les persones a les quals s'havia de citar habitessin fora de la ciutat, en algun altre indret de la diòcesi. En aquest cas es podien donar diversos escenaris: que l'oficial, l'autoritat judicial o el propi notari de la causa es traslladés al lloc i prengué les declaracions dels testimonis que prèviament hauria citat a través del rector de la parròquia o abat o prior d'un monestir de la zona, o inclús que fes una crida pública a declarar a tota persona que fos coneixedora dels fets.

Dictus dominus officialis mandavit et comisit, viva voce, michi Francisco de Campis, scriptori curie sue officialatus quatinus accedendo ad locum de Crudiliis et alibi, ubi mihi expediens videretur, testes reciperem et diligenter ex parte et auctoritate ipsius domini officialis interrogando examinarem prout ipsi testes mihi per procuratorem fiscalem reverendi domini Episcopi Gerundensi vel per alium nominem ipsius domini Episcopi vel dicti eius officium nominandi essent vel prout mihi expediens melius videretur quoniam ipse dominus officialis super hiis mihi comisit vices suas.

Et nichilominus ipse dominus officialis mihi comisit ut causa ferendi testimonium in hac causa seu inquisitionem possem auctoritate sua absolvere dictos testes si aliqui illorum essent forte excommunicati. Ita quod ipsorum testimonio recepto nisi incontinenci satisfecerint in hiis pro quibus sunt excommunicati, in eadem excommunicationem trino premissa legitimo monitum reincidant ipso facto.¹³

Un altre escenari possible era que l'autoritat gironina encomanés la tasca de presa dels testimonis a un notari local o bé a una autoritat religiosa local, principalment al rector parroquial o a l'abat o prior del monestir, que estaria acompanyat d'un notari propi o d'aquell encarregat de la causa, a través d'una carta on, a més de la comanda, s'apuntava el nom de les persones que havien de declarar i també es feia una crida a tothom que tingués informació sobre els fets. Una tercera opció era que l'autoritat local, en comptes de prendre declaració, tingués l'encàrrec d'entregar al citació judicial als interessats, els quals s'haurien de dirigir a Girona a declarar. Tant en aquest escenari com en l'anterior, s'assignava un període de temps, normalment de dies, per fer els interrogatoris al lloc; en cas que els citats haguessin de desplaçar-se a Girona, es decretava el dia o el període de temps durant el qual havien de comparèixer davant el tribunal, amb prou marge per poder fer el trajecte.

Tanmateix, la incompareixença voluntària i injustificada davant del tribunal o de la persona delegada quan s'era requerit, fos com a acusat o com a testimoni, era permesa fins a tres cops, cada un d'ells amb un nou requeriment, i en cas de mantenir la inassistència passades aquestes noves oportunitat, l'autoritat judicial promulgava públicament a l'església corresponent l'excomunió del contumaç. Certament, però, sembla que el recurs de la incompareixença fou utilitzat recurrentment, sobretot per la part acusada, per dilatar els temps del judici.

¹² ADG, Processos Medievals, 100, f. 2r

¹³ ADG, Processos Medievals, 274, f.8r.

Finalment, com a tercer mecanisme judicial per esclarir els fets que s'estan jutjant en cada causa hi ha les proves documentals i materials que, a diferència del que succeeix actualment, on les proves són imprescindibles per condemnar un acusat, a l'edat mitjana aquestes no eren *conditio sine qua non*. És més, en la major part de les causes són inexistent, essent únicament imprescindibles com a prova les testificals.

Així doncs, a causa d'aquesta complementarietat del valor de la prova documental i material, la qual no era indispensable per la condemna, en les causes penals aquí estudiades, no s'acostumen a trobar i, en cas que n'hi hagi, les coneixem indirectament, ja que es troben noticiades en el desenvolupament del procés.

Et illa nocte dici audivit iste testis quod ipsa vulnera sive vulnus comisit vel intulit isti testis dictus frater Poncius Pagesii cum quodam gladio dicti fratris Guilelmi Thome, infirmarii; et dictus gladius remanssit in potestate huius testis; et comuniter dicebatur tunc quod ipse gladius erat dicti fratris Guilelmi Thome, ipsumque gladium iste testis postea transmisit domino episcopo Gerundensem.¹⁴ Item dixit hic testis quod dicta littera est nunc in posse dicti domini episcopi Gerundensi.¹⁵

Aquestes proves, que generalment eren recopilades durant la fase d'ofensa o instrucció, en la qual el jutge instructor havia de bastir i fonamentar la futura acusació, podien ser posteriorment, en la fase de defensa, apel·lades i rebatudes per l'acusat i la seva defensa, els quals tenien dret de presentar nous testimonis i proves de descàrrec.

Conclusions

L'anàlisi del funcionament del tribunal episcopal de Girona a la baixa edat mitjana ens porta a una justícia que basava la recerca de la veritat no tant en la prova material, sinó que ho feia principalment sobre un conjunt de mecanismes processals orientats a reconstruir els fets jutjats mitjançant la informació existent dins la comunitat. En aquest sentit, el punt de partida era el coneixement del delictes per part del tribunal episcopal, possible a través de la denúncia o la difamació pública que podia comportar una actuació *ex officio* del jutge.

D'aquesta manera, el mecanisme central per arribar a la veritat esdevé la prova testifical. Els interrogatoris, estructurats a partir de capítols o articles, permetien al jutge instructor dirigir la investigació. La veritat judicial es construïa mitjançant l'acumulació i contrast de testimonis, tant directes com indirectes, amb un gran valor de la fama pública i la reputació dels acusats per actes criminals.

Finalment, tot i l'existència de proves documentals o materials, aquestes tenien un valor clarament complementari i no imprescindible per a la condemna. En darrer terme, la justícia episcopal s'erigeix com un instrument de govern i autoritat, en el qual l'esclariment dels fets s'integra plenament dins la defensa de l'ordre moral i institucional en el si de l'Església.

¹⁴ ADG, Processos Medievals, 274, f. 23r. (Rexach Camps, 115).

¹⁵ ADG, Processos Medievals, 274, f. 25r. (Rexach Camps, 116).

Obres citades

- Asturias, Nicolás & Sedano Rueda, Joaquín. *Derecho canónico en perspectiva histórica: fuentes, ciencia e instituciones*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 2022.
- Bertolin, Silvia. “Publica vox et fama. I testes nei processi inquisitoriali del quattrocento in Valle d’Aosta.” En Marina Benedetti, Angela Santangelo Cordani & Alessandra Bassani eds. *Tra storia e diritto. Giustizia laica e giustizia ecclesiastica dal medioevo all’età moderna*. Milà: Giuffrè Francis Lefebvre, 2019. 137-156.
- Black, Winston. “Teaching the Mnemonic Bishop in the Medieval Canon Law Classroom.” En Sigrid Danielson & Evan A. Gatti eds. *Envisioning the Bishop*. Turnhout: Brepols, 2014. 377-404.
- Paolin, Giovanna. “Il cancelliere e l’inquisitore: alcune considerazioni.” En *Quaderni di storia religiosa. Le scritture e le opere degli inquisitori*. Verona: Cierre, 2002. 183-200.
- Ramos Merino, Juan Luis. *Iglesia y notariado en la Castilla Bajomedieval. La catedral de Burgos (1315-1492)*. Madrid: Ediciones de la Ergástula, 2012.
- Rexach Camps, Sergi. *Els monjos del Monestir de Sant Miquel de Cruïlles i la justícia: crònica d’un assassinat fallit (1353)*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2022.
- Torras i Serra, Marc. “Escrivanies judicials, vicarials i senyorials.” Em *Actes del II Congrés d’Història del Notariat Català*. Barcelona: Fundació Noguera, 2000. 355-407.